

(Arkkist. nro 138/28.4.1997) M

JULKAISTU
1990
LUTUKKA 6: 47-50.

VALKEAKOSKI (ent. SÄÄKSMÄKI) Rapola

13. Sääksmäen Rapolan muinaiskasveista
Rapola-projekti/Matti Kääntönen 1987, 1989

Tampere 2.4.1989

Museovirasto
Anne Vikkula

Oheisena on nyt puheenaollut edellistä ehkä mietitympi ja selkeämpi katsaus Sääksmäen-Rapolan muinaiskasveihin. Minusta on kyllä perusteltua luonnehtia vanhan Sääksmäen kasvistoaineeksiä silläkin tarkkuudella kuin nyt olen tehnyt, koska se kuvastelee ihmisen toiminnan ikivanhaa vaikutusta alueella. Itse Rapolasta on tekstiä varsin suppeasti. Tein kyllä selvityksen kaikista kasveista koko harjuaalueella, mutta sen esittely ei käsittäkseni sovi tähän yhteyteen, jossa sentään on kysymys ensisijaisesti arkeologiasta.

Panen mukaan oheiset neljä valokuvaa, joita voi käyttää tai jättää käyttämättä. Kuvateksteiksi niihin voisivat olla esim.

Kuva 1. Lännennukula (*Leonurus cardiaca* subsp. *cardiaca*) on ikivanha rohdoskasvi, jota on viljelty linnojen^{ia} luostarien liepeillä. Se on nykyään uhanalainen laji mm. Pirkanmaalla. - Kuva Voipaalasta 1987.

Kuva 2. Kylämalva (*Malva pusilla*) on ainakin Ruotsissa kivi- ja rautakautinen muinaistulokas. Sen kasvaminen Sääksmäen Huittulassa rikkaruohona on selvästi yhteydessä alueen ikivanhaan asutukseen. - Kuva Huittulasta 1986.

Kuva 3. Ketokäenmintulla (*Satureja acinos*) on selvää yhtenevyyttä muinaisten asuin- ja kalmistopaikkojen kanssa. - Kuva Rapolan Rupa-kallion kalmistoalueelta 1986.

Kuva 4. Pölkkyruhoa (*Arabis glabra*) ilmestyy usein paikoille, joissa arkeologia^asia kaivauksia on tehty. Sen siemen säilynee maan alla useita satoja vuosia. Se on melko selvä muinaiskasvi.

Ehkä voisin oheiset kuvat saada jossain vaiheessa takaisin. Mainittakoon vielä, että kaikki kuvat ovat allekirjoittaneen ottamia.

tervehtien

Matti Kääntönen

Matti Kääntönen

Haukisenkatu 5 B16
33820 Tampere

p. 931-650803

Aune Mäkinen

Matti Kääntönen:

SÄÄKSMÄEN RAPOLAN MUINAISKASVEISTA (VALKEAKOSKI, EH)

Kesällä 1987 suoritettujen kaivausten yhteydessä kiertelin yhdessä vaimoni Leenan kanssa Rapolanharjun alueella tarkoituksena saada yleiskuva koko alueenkin kasvistosta, mutta erityisesti mahdollisten "muinaiskasvien" esiintymisestä.

Käsitteenä "muinaiskasvi" on varsin nuori ja vaikeasti rajattava. Yleisimmin onkin kasviston suhteesta kulttuuriin puhuttaessa käytetty käsitettä muinais-tulokas eli arkeofyytti, jolla tarkoitetaan jo ammoisina aikoina etupäässä maanviljelyksen seurauksena Suomeen kulkeutuneita kasvilajeja, jotka ovat täällä vakiintuneet ja levittäytyneet. Joukossa on myös Suomessa alkuperäisiä, mutta ihmisen ansiosta uusia kasvupaikkoja saaneita kasveja. Kasvi voi siis olla alkuperäinen jossakin osassa Suomea, mutta arkeofyytti toisessa paikassa. Melkoinen osa Etelä-Suomen kulttuurikasveista ja kasviesiintymistä on juuri tällaisia arkeofyyttejä, joiden lukumääräksi esimerkiksi Etelä-Hämeessä on arvioitu noin 190 (Suominen & Hämet-Ahti 1987).

Muinaiskasvin määritelmä on suppeampi. Sillä voidaan ymmärtää muinaisten asukkaiden tarkoituksella mukanaan tuomia ehkä viljelemiäkin kasveja, joilla on ollut hyötykäyttöä. Lisäksi muinaiskasvi voi olla alkuperäislaji, jota ihmiset ovat alkaneet suosia. Kolmantena muinaiskasvien ryhmänä ovat ihmisen mukana helposti leviävät lajit, joilla ei sinänsä ole ollut mitään hyötykäyttöä. Todellisuudessa viimeinen määritelmä sulkee sisäänsä myös arkeofyytit. Suomesta ei liiemmästi ole todisteita monien muinaiskasveiksi epäiltyjen lajien hyötykäytöstäkään, ja tällöin koko muinaiskasvitutkimuksessa joudutaan liikkumaan paljolti pelkkien otaksumien varassa.

Sääksmäen Rapolan seutu kuten monet muutkin Sääksmäen kulmakunnat (Ritvala, Huittula, Ikkala, Nuutala, Lahinen, Jutikkala ym.) ovat ikivanhaa kulttuuri- aluetta, mistä muinaisjäännösten määräkin on osoituksena. Kasvistossa se näkyy erityisesti ns. vanhan kulttuurin seuralaislajien (vrt. Linkola 1917) esiintymisenä. Näillä tarkoitetaan vanhaan asutukseen enemmän tai vähemmän kiinteästi liittyviä kasveja, jotka koko Suomessakin kuvastavat maan asutushistoriallisia vaiheita. Nämä kasvilajit ovat nykypäivänä harvinaistuneet, monet jopa kadonneet, mutta Sääksmäen seudulla on vielä jäljellä jonkun verran tällaista lajistoa, varsinkin Huittulassa ja Ritvalassa sekä Lahistenkin puolella, koska seutua ei vielä ole kovin radikaalilla rakentamisella muutettu.

Monet näistä vanhan kulttuurin seuralaislajeista saattavat juontaa alkunsa jo keskiajalta saakka, jolloin linnojen ja luostarien liepeillä viljeltiin eräitä kasveja. Periaatteessa kasvien esiintyminen voi Rapolan liepeillä olla yhtä vanhaa kuin kiintä asutus. Jo rautakaudella ovat Suomeen levinneet esimerkiksi voimakkaan kulttuurin vaikutusta edellyttävät mäkikaura (Avenula pubescens), tähkämitikka (Melampyrum cristatum), heinäratamo (Plantago lanceolata) ja sikoangervo (Filipendula vulgaris). Ne kasvavat etupäässä Lounais-Suomen tammivyöhykkeellä, mutta niistä on tietoja myös Sääksmäeltä, jopa Rapolasta. Tähkämitikalla on vieläkin jäljellä merkillinen erillisesiintymä Sääksmäellä, jossa sitä kasvaa mm. Ritvalassa, Annilassa ja lähellä Jutikkalaa, mutta se on aikaisemmin kasvanut myös Rapolan luona vuosisadan vaihteen tienoilla. Samoin K.E. Kivirikon löytämiä ovat Rapolasta mäkikaura sekä heinäratamo, jota kasvoi Rapolan pihanurmella ainakin 1913-1917. Heinäratamon siitepölyn yleistymistä siitepölynäytteissä on muualla käytetty määrittelemään vakinaisen maanviljelyn alkamisaikaa. Voipaalassa on aikaisemmin kasvanut sikoangervoa, tosin mahdollisesti istutettuna.

Rapolan alueen kasvistokonaisuus on hyvin monipuolinen. Voipaalan ja Rapolan kartanoiden liepeillä on vanhan kulttuurin seuralaisten ohella lukuisia istutusperäisiä lajeja, joista monet ovat villiityneet Rapolanharjun rinteeseen ja rinteiden tyvellä olevaan harjulehtoon. Puustossa ja pensastossa tätä osoittavat mm. pihasyreeni, happomarja, tammi, pensaskanukka, vaahtera ja terttu-selja. Tämän lisäksi on Hirvikallion kohdalla entisen Kivirikon huvilan ympärillä niin vanhoja kuin uusiakin istutuksia, joista on lajeja päässyt villiitymään. Harjun rinteillä on tietysti harjukasvillisuutta, mutta puusto on eräitä aukkoja lukuunottamatta siksi tiheää ja kasvillisuus siksi sulkeutunut, että kangasmetsän jopa lehdonkin kasveilla on jalansijaa.

Parhaimmet avoimet paikat ovat Rapolanharjun luoteisimmassa päässä sekä harjun lounaisrinteen alla heti kolmostiestä lähtien eli kapea vyöhyke Rapolan kartanosta luoteeseen, johon myös Matomäki ja Hirvikallio kuuluvat. Joitakin umpienkasvettuvia kalmistosaarekkeitä on myös Sääksmäen kirkon ja kolmostien välisellä osuudella.

Tällä vyöhykkeellä sijaitsevatkin keskeiset hautaröykkiöt sekä asuinpaikkalöydöt, ja täällä periaatteessa olisi siis otollisin "muinaiskasvien" sijaintipaikka. Esittämättä tässä yhtydessä kasvien täydellistä lajiluetteloa kannattaa seuraavien kasvien esiintymiseen Hirvikallion-Matomäen ja jälkimmäisen kaakkoispuolen ruohikkoketoalueella kiinnittää huomiota:

pölkkyruoho (*Arabis glabra*): lajin on todettu kaivausten yhteydessä ilmestyvän paikalle siementen pystyessä säilymään maassa kauan itämiskykyisinä.

mäkiarho (*Arenaria serpyllifolia*)

heinäkaura (*Arrhenatherum elatius*): aivan lounainen laji, jota kasvoi Kivirikon huvilan eteläpuolen kiviröykkiöiden liepeillä; mahdollisesti peräisin vuosisadan alun nurmetuksista; Kivirikon herbaariossa on näyte vuodelta 1916.

kissankello (*Campanula rotundifolia*)

kanervisara (*Carex ericetorum*)

törrösara (*C. muricata*)

hakarasarana (*C. spicata*): kuuluu tammivyöhykkeen lajistoon, joka Pirkanmaalla on keskittynyt vain eteläisimpiin kulttuuriseutuihin.

ketoneilikka (*Dianthus deltoides*)

kevätkynsimö (*Erophila verna*)

keltamatara (*Galium verum*)

kyläkellukka (*Geum urbanum*)

maahumala (*Glechoma hederacea*)

häränsilmä (*Hypochoeris maculata*)

kataja (*Juniperus communis*)

mäkitervakko (*Lychnis viscaria*)

ketolemmikki (*Myosotis stricta*)

huopakeltano (*Pilosella officinarum*)

pukinjuuri (*Pimpinella saxifraga*)

kalliokieli (*Polygonatum odoratum*)

ketohanhikki (*Potentilla anserina*)

keväthanhikki (*P. crantzii*)

aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*)

ketokäenminttu (*Satureja acinos*)

keltamaksaruoho (*Sedum acre*)

nuokkukohokki (*Silene nutans*)

nurmikohokki (*S. vulgaris*)

pukinparta (*Tragopogon pratensis*)

metsäapila (*Trifolium medium*)

kevättädyke (*Veronica verna*)

Ylläolevassa valikoidussa luettelossa on juuri sellaisia keto- ja kalliokasveja, jotka eivät pitemmän päälle menesty ketojen tai laitumien umpeenkasvaessa. Täten voidaan sanoa, että ne ovat muinaiskasveja korkeintaan vain siinä mielessä, että ne kasvavat parhaiten vain sellaisilla paikoilla, joita ihminen toiminnallaan (viljely, laidunnus, kaskeaminen ym.) pitkän aikaa on pitänyt avoimina. Sikäli nämä lajit useimmiten ovat varsinaisten muinaiskasvien seuralaisia eli eräänlaisia "signaalilajeja", jotka kasvitieteilijälle ilmaisevat pitkällistä ihmisen vaikutusta.

Erityisesti kataja, ketoneilikka, keltamatara, mäkitervakko, kalliokieli ja metsäapila muutaman muun valoa vaativan kulttuuri- tai metsäkasvin kanssa ovat tyypillisiä vanhan Sääksmäen viljelyalueen keskelle jäävien nyt jo metsittyvien entisten laidun- ja ketolaikkujen lajistolle. Luettelossa on myös joitakin sellaisia vanhoja lajeja, jotka menestyvät muuallakin kuin avoimilla paikoilla, kuten esim. kyläkellukka, maahumala ja nurmikohokki. Eräiden vanhasta hyötykäytöstäkin on tietoja, kuten esim. maahumalan ja pukinpartan. Sen sijaan nuokkukohokki ja etenkin kanervisara ovat luonteenomaisia harju-

kasveja. Kanervisaran kasvaminen harjujen valoisilla ja aukkoiksi jääneillä etelärinteillä on aina ollut ihmisen toiminnasta riippumatonta.

Oheisen luettelon lajeista voisi vielä korostaa ainakin hakara- ja törrösaraa sekä ketokäenminttua ja pölkkynuohoa. Molemmilla saroilla on runsaasti esiintymiä juuri Sääksmäen vanhoilla valoisilla ketokumpareilla. Ketokäenminttua on Matomäen kaakkoispuolen rinteessä samoin kuin kolmen kilometrin päässä Huittulanharjulla sekä osittain kolmostien alle jääneen Rupakallion kalmiston päällä. Tämäkin osin yksivuotinen kasvi vaatii avointa paikkaa pystyäkseen itämään ja säilymään. Pölkkynuohon signaaliominaisuudesta on jo mainittu. Sen sijaan hain turhaan paria muuta signaalilajia tummatulikukkaa (Verbascum nigrum) ja ukontulikukkaa (V. thapsus), vaikka Sääksmäellä kasvaa molempia. Esko Terävän kertoman mukaan jälkimmäistä on kyllä kasvanut Linnavuoren lounaisrinteessä.

Linnahaudan kasveista voidaan vielä mainita, että rinteillä oli normaaleja valoa vaativia metsälajeja, kuten esim. ahomatara, ahomansikka, metsämaarianheinä, aho-orvokki ja nuokkuhelmikkä. Haudan pohjalla korostui rikkaruohoston osuus enemmän; nokkostakin esiintyi. Muinaiskasveista ei varsinaisesti voida puhua. Pähkinäpensaana (Corylus avellana) kasvaminen Rapolanharjun lounaisrinteessä (myös Linnavuoren) kyllä epäsuorasti viittaa vanhaan kulttuurivaikutukseen, koska ihmisen toiminta kuusetumista kurissapitämällä on selvästi edesauttanut pähkinäpensaana menestystä kaikkialla vanhoilla kulttuurialueilla (vrt. Suominen 1985).

Vanhan kulttuurin seuralaislajien kasvaminen Rapolassa ja sen lähitienoilla on siis tyypillistä ja lisäksi nykyään ainutlaatuista, koska eräät niistä ovat suurharvinaisuuksia etenkin maamme sisäosissa. Tällaisia "sääksmäkeläisiä" kasveja ovat aivan alussa mainittujen lisäksi koirankieli (Cynoglossum officinale), kylämalva (Malva pusilla), lännennukula (Leonurus cardiaca), rohtopernaruoho (Sisymbrium officinale), litutilli (Descurainia sophia), hukanputki (Aethusa cynapium), nokkosvieras (Cuscuta europaea) ja valkopeippi (Lamium album). Myös ikivanha viljelykasvi koiruoho (Artemisia absinthium) kasvaa jo Huittulassa, jonne sen on arveltu - tosin vailla mitään todisteita - levinneen Rapolan linnasta (Lahtinen 1958). Ikivanha siemenenä kauan aikaa maan alla säilyvä kulttuurilaji hulluruoho (Hyoscyamus niger) ilmestyi myös kasvaamaan Sääksmäen kirkon kiviaidan korjausten yhteydessä muutama vuosi sitten.

Vanha tieto on myös olemassa selvän muinaiskasvin kasvamisesta Rapolassa. Kyssä on Kivirikon kokoelmassa Rapolasta kerätty näyte nurmilaukasta (Allium

oleraceum), jolla on selviä yhteyksiä paikannimistöön (ks. Seppänen & Rantanen 1986).

Riidattomien "muinaiskasvien" kasvaminen Rapolassa ei kuitenkaan ole nykyisellään kovin selvää. Sen sijaan arkeofyyttien osuus on merkittävä, kuten myös vanhan kulttuurin seuralaislajien esiintyminen lähitienoilla. Jälkimmäiseen ryhmään sisältyy myös ikivanhoja koriste- ja lääkekasveja, jotka ovat selvästi peräisin Voipaalan, Rapolan ja Kivirikon huvilan istutuksista. Arkeofyyttien osuus selittyy kauan jatkuneella ihmisen vaikutuksella, joka selittää myös ketojen, laitumien ja niittyjen säilymisen avoimina. Ilmeisesti lähinnä vasta viimeisinä vuosikymmeninä on umpeenkasvu nopeutunut, jolloin myös mahdollisia muinaiskasveja tai niiden tyyppillisiä seuralaislajeja on saattanut hävitä.

Kirjallisuutta:

- Jalas, J. 1980: *Plantago lanceolata* L. - Heinäratamo. - Suuri Kasvikirja III: 598-599.
- Lahtinen, P. 1958: Vanhan kulttuurin seuralaiskasvien esiintyminen Sääksmäen pitäjässä. - 45 s. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopiston Kasvitieteen laitos.
- Linkola, K. 1917: Vanhan kulttuurin seuralaiskasveja maamme ruderati- ja rikkaruohokasvistossa. - Terra 29: 125-152.
- Matikainen, T. & Riikonen, J. 1984: Kasviarkeologian teoriaa ja käytäntöä. - 43 s. + liitteet. - Proseminariesitelmä. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Seppänen, K. & Rantanen, A. 1986: Nurmilaukka (*Allium oleraceum*) ja laukka-alkuiset paikannimet Päijät-Hämeessä (EH). - Lutukka 2: 50-52.
- Suominen, J. 1985: Varjeliko esihistoriallinen asutus luonnonkasveja? - Lutukka 1: 15-17.
- Suominen, J. & Hämet-Ahti, L. 1987: Väheneekö putkilokasvilajiemme määrä etelästä pohjoiseen?. - Lutukka 3: 17-20.

1.

2.

30

40

Matti Kääntönen:

VALKEAKOSKEN SÄÄKSMÄEN - ERITYISESTI RAPOLAN - MUINAISKASVEISTA

Arkeofyytit ja apofyytit

Kun puhutaan kasvien suhteesta kulttuuriin, käytetään usein käsitettä muinaistulokas eli arkeofyytti. Sillä tarkoitetaan jo ammoisina aikoina Suomeen ihmisen vaikutuksesta kulkeutuneita kasvilajeja, jotka ovat täällä vakiintuneet ja levittäytyneet. Eniten arkeofyyttejä kasvaa Etelä-Suomessa, jossa pysyvä asutus on pisimpään alkuperäistä luontoa muuttanut. Joku kasvi voi olla alkuperäinen osassa Suomea, mutta arkeofyytti toisessa paikassa. Arkeofyyttien lukumääräksi Etelä-Hämeessä - johon Valkeakosken Sääksmäkikin kuuluu - on arvioitu 190 (Suominen & Hämet-Ahti 1987). Muinaistulokkaiden lisäksi on melkoinen joukko sellaisia kasvilajeja, jotka jo ennen ihmisen vaikutusta ovat maassamme kasvaneet joko metsissä, soilla tai rannoilla, mutta joille ihminen toiminnallaan on luonut runsaasti uusia kasvupaikkoja. Niitä kutsutaan apofyyteiksi.

Vanhan kulttuurin seuralaiskasvit ja "muinaiskasvit"

Lisäksi puhutaan ns. vanhan kulttuurin seuralaiskasveista (Linkola 1917). Näillä tarkoitetaan vanhaan asutukseen melko kiinteästi sidoksissa olevia kasveja, joita esiintyy eniten tai lähes yksinomaan seuduilla, missä 1700-luvulla asukastiheys oli suurinta. Monet näistä ovat arkeofyyttejä, mutta joukossa on myös ikivanhoja koriste-, lääke- ja maustekasveja. Näitä lajeja on noin 40, ja ne ovat nykypäivänä suuresti harvinaistuneet.

Muinaiskasvit voidaan - jos halutaan - määritellä kolmella tavalla (ks. esim. Matikainen & Riikonen 1984). Niillä ymmärretään muinaisten asukkaiden tarkoituksella mukanaan tuomia ehkä viljelemiäkin kasveja, joilla on ollut hyötykäyttöä. Varsinais-Suomen ja Ahvenanmaan vanhoilla asuinpaikoilla kasvavan sikoangervon (Filipendula vulgaris) tärkkelyspitoisia juurimukuloita on käytetty ravintona ja mausteena. Ahvenanmaan ja Ruotsin rautakautisista asutuskerroksista on löydetty viikinkiaikaisia sikoangervon juurimukuloita. Myös nurmilaukan (Allium oleraceum) muinaisesta hyötykäytöstä ollaan melko varmoja. Se on mahdollisesti ollut mm. viikinkien tuntema ravinto- ja lääkekasvi keripukkia vastaan. Sitä lienee viljelty Suomessa myös joissakin sisämaan kohteissa, mihin seikkaan on saatu tukea laukkajohteisista paikannimistä etenkin Päijät-Hämeestä (Seppänen & Rantanen 1986). Muinaiskasvi voi myös olla alkuperäinen laji, jota ihmiset ovat alkaneet suosia. Muinaiskasvien kolmantena ryhmänä voidaan periaatteessa ^{pitää} ihmisen mukana helposti leviäviä ja hänen

toimintansa ansiosta säilyviä lajeja. Tällä ryhmällä tarkoitetaan käytännössä samaa kuin arkeofyytit.

Kasvistollisesti kiinnostava Sääksmäki

Kaikkien edellä mainittujen kasvien kannalta vanhan Sääksmäen alue (Ritvala, Huittula, Ikkala, Nuutala, Lahinen, Annila, Jutikkala ym.) on poikkeuksellisen mielenkiintoinen. Ensinnäkin kiinteää asutusta on alueella ollut todella kauan. Huittulan kyläasutus on rautakautista perua, ja se on lisäksi yksi harvoja hämäläisiä kyliä, joka on jotenkuten säilyttänyt perinteisen ilmeensä. Oman lisänsä kulttuuriin ja kasvistoonkin ovat tuoneet ilmeisesti jo myöhäiskeskiajalta ja uuden ajan alusta saakka mm. Rapolan ja Voipaalan kartanot. Tiedetään hyvinkin, miten monet vanhan kulttuurin seuralaiskasvit juontavat alkunsa linnojen ja luostarien ympäristöstä, joissa eräitä niistä ensimmäisenä on viljelty. Peltoja viljellen ja karjaa hoitaen on sääksmäkeläiseen maisemaan luotu yhä uusia avoimia tiloja: laitumia, niittyjä, ahoja ja ketoja. Metsä on väistynyt ja sen valtiasta kuusta on pidetty kurissa. Valoa vaativat, lyhyttä ruohoa edellyttävät kasvit – jopa kilpailullisesti heikot yksi- ja kaksivuotiset lajit – ovat saaneet tavallista enemmän ja pitempään jalansijaa. Sääksmäen alue onkin vanhastaan tunnettu vanhan kulttuurikasviston merkittävänä kohteena (Lahtinen 1958). Se on tänäkin päivänä yksi harvoja seutuja, joissa näitä kasveja vielä esiintyy. Monet lajit ovat uhanalaisia paitsi Pirkanmaalla myös koko Suomessa (Tampereen kasvitieteellinen yhdistys ry. 1985).

Kylämalvaa ja koiruohoa

Vanhan kulttuurin tyypilliseen "sääksmäkeläiseen" ryhmään kuuluvat mm. koirankieli (*Cynoglossum officinale*), kylämalva (*Malva pusilla*), lännennukula (*Leonurus cardiaca* subsp. *cardiaca*), rohtopernaruoho (*Sisymbrium officinale*), litutilli (*Descurainia sophia*), hukanputki (*Aethusa cynapium*), nokkosvieras (*Cuscuta europaea*), valkopeippi (*Lamium album*), isokissanminttu (*Nepeta grandiflora*) ja koiruoho (*Artemisia absinthium*). Nämä kaikki lajit kasvavat myös aivan Rapolan alueen lähistöllä, eräät (mm. lännennukula, hukanputki, isokissanminttu) jo Voipaalan alueella. Huittulan ikivanhan kylän pihapiireistä löytyvät loputkin lajit. Nämä saattavat olla hyvinkin vanhaa perua. Ruotsissa on esimerkiksi kylämalva vastikään osoitettu kivi- ja rautakautiseksi muinaistulokkaaksi, jota keskiajalla viljeltiin lääkekasvina (vrt. Nurmi 1987). Voiko lajin kasvaminen Huittulan rautakautisen asutuspaikan ja kalmiston vieressä olla pelkkä sattuma? Sama koskee toistakin lääkekasvia lännennukulaa. Koiruoho lienee ollut yksi niistä kasveista, jotka ovat levinneet ensimmäisenä juuri linnojen ja luostarien liepeille. Huittulaan sen on arveltu – tosin vailla to-

disteita - levinneen Rapolan linnasta (Lahtinen 1958). - Varsin vanhaa perua ovat myös jotkut Voipaalan ja Rapolan kartanoissa viljellyt koristekasvit, jotka usein ovat lähistölle villiityneet. Tällaisia muodista pois jääneitä "arkeistisia" koristekasveja ovat esim. vuohenkello, ukonputki, ukkomansikka, varjolilja ja akileija.

On merkillepantavaa, että vanhan Sääksmäen alueella kasvaa myös joitakin Lounais-Suomen tammivyöhykkeelle ominaisia, ilmeisesti jo rautakaudella Suomeen levinneitä lajeja, joiden esiintyminen edellyttää hyvin voimakasta kulttuurivaikutusta. Tällaisia ovat mäkikaura (Avenula pubescens), tähkämaitikka (Melampyrum cristatum), heinäratamo (Plantago lanceolata) ja sikoangervo (Filipendula vulgaris). Tähkämaitikalla on vieläkin jäljellä merkillinen erillisesiintymä Sääksmäellä (ja Kalvolassa), jossa sitä kasvaa mm. Ritvalassa, Annilassa ja Jutikkalassa. Rapolastakin se on tavattu vuosisadan vaihteessa. Myös mäkikauraa on K.E.Kivirikko tallentanut samaan aikaan. Rapolan pihanurmella on heinäratamo kasvanut ainakin 1913-17. Tämän lajin siitepölyn yleistyminen siitepölynäytteissä on muualla käytetty määrittelemään vakinaisen maanviljelyksen alkamisaikaa (Jalas 1980). Tärkeintä muinaiskasvia sikoangervoa on aikaisemmin kasvanut ainakin Voipaalassa, jossa se tosin on voinut olla myöhäisempää istutusperua.

Rapolan alueen kasviston erityispiirteitä

Kesällä 1987 tutkittiin Rapolan kasvisto tarkemmin varsinaisen Rapolanharjun alueelta, joka Voipaalasta jatkuu noin 2 kilometriä luoteeseen. Erityisesti kiinnitettiin huomiota harjun lounaisrinteen tyveen Matomäen ja Hirvikallion muinaisjäännösalueeseen. Eräät koristekasvit poislukien alueen lajiluku nousi 207 kasvilajiin. Näistä 61 lajia on Etelä-Hämeessä luonteeltaan muinaistulokkaita eli arkeofyyttejä. Tärkeintä oli tietenkin selvittää, löytyisikö alueelta vielä selviä esihistoriallisille asuinpaikoille ja kalmistoalueille rajoituneita muinaiskasveja, jollaisista on eniten tietoa Varsinais-Suomesta mm. Paimiosta (vrt. Kukkonen 1985). K.E. Kivirikon kokoelmistahan on löytynyt aikoinaan Rapolasta kerätty nurmilaukka (Allium oleraceum). Muinaiskasvien kasvamiselle olisivat juuri Rapolanharjun lounaisrinteen tienoot otollisia myös avoimuutensa takia. Suuri osa tällaisista lajeista edellyttää melko valoisia tiheästä metsästä vapaita kasvupaikkoja pystyäkseen menetyään. Kovin tiheätä ja korkeata ruohostoakaan ei saisi päästä kehittymään. Normaalisti juuri harjun etelärinteet ovat kasvipeitteeltään aukkoisia paikkoja, joissa tietyt kasvilajit voivat saada kilpailuttoman tilan menestyä. Rapolan harjulla on kuitenkin ollut melko tiheä puusto ja kasvillisuus niin sulkeutunutta, että kan-

gasmetsän jopa lehdonkin kasveilla on ollut jalansijaa.

Hirvikallion ja Matomäen sekä jälkimmäisen kakkoispuolen ruohikkoketoalueella, etukäteisarvion mukaan otollisimmalla "muinaiskasvi"-paikalla, kasvoikin joitakin huomionarvoisia kasveja. Merkittävistä yksivuotisista lajeista - jotka vaativat melko kilpailutonta avointa ketoa, laidunta tai kalliota - mainittakoon 5 lajia: mäkiarho (Arenaria serpyllifolia), kevätkynsimö (Erophila verna), ketolemmikki (Myosotis stricta), ketokäenminttu (Satureja acinos) ja kevättädyke (Veronica verna). Ketokäenmintulla saattaa olla muinaisiin asuinpaikkoihin jakalmistoihin nähden eniten "signaaliarvoa". Sitä näet kasvoi Matomäen lisäksi vuonna 1986 myös Rupakallion kalmiston päällä sekä läheisellä Huittulanharjulla; puhumattakaan siitä, että se yhdessä nurmilaukan ym. muinaiskasvin kanssa esiintyy myös Hattulan Retulansaaren rautakautisilla asuinpaikoilla (Erkamo & Erkamo 1986). Matomäessä kasvoi myös kaksivuotista pölkkyruohoa (Arabis glabra), jonka siemenet säilyvät kauan maan alla itämissä kykyisinä. Niinpä sen on monesti todettu ilmestyvän paikkoihin, missä maata on kaivettu. sillä on täten ainakin Varsinais-Suomessa todettu olevan merkitystä täydentävänä muinaiskasvina (vrt. Matikainen & Riikonen 1984).

Avoimien tilojen kasvit muinaisjäännösten signaalilajeina

Alueen muista kasveista kannattaa korostaa myös törrösaraa (Carex muricata) ja hakarasaraa (Carex spicata). Jälkimmäinen varsinkin kuuluu tammivyöhykkeen lajistoon, joka Pirkanmaalla on keskittynyt vain eteläisimpiin kulttuuriseutuun. Molempien sarojen ohella kasvoi lisäksi katajaa (Juniperus communis), ketoneilikkaa (Dianthus deltoides), keltamataraa (Galium verum), mäkitervakkoa (Lychnis viscaria), kalliokieloa (Polygonatum odoratum), aholeinikkiä (Ranunculus polyanthemos), keltamaksaruohoa (Sedum acre), nuokkukohokkia (Silene nutans) ja metsäapilaa (Trifolium medium). Nämä kaikki ovat muutaman muun valoa vaativan kulttuuri- ja metsäkasvin kanssa luonteenomaisia vanhan Sääksmäen viljelyalueen keskelle jäävien, nyt jo metsittyvien entisten laidun- ja ketolaikkujen lajistolle. Maisemassa ne erottuvat usein komeina katajikkoina.

Näiden ohella Matomäen-Hirvikallion vyöhykkeeltä voidaan mainita seuraavat 10 kasvilajia, jotka nekään eivät pitemmän päälle menesty ketojen ja laitumien umpeenkasvaessa. Ihmisen toiminnan lakatessa ne vetäytyvät joko harjujen muutenkin aukkoisille etelärinteille tai kallioille tai harvinaistuvat ja katoavat.

heinäkaura (<i>Arrhenatherum elatius</i>)	pukinjuuri (<i>Pimpinella saxifraga</i>)
kissankello (<i>Campanula rotundifolia</i>)	ketohanhikki (<i>Potentilla anserina</i>)
kanervisara (<i>Carex ericetorum</i>)	keväthanhikki (<i>P. crantzii</i>)
häränsilmä (<i>Hypochoeris maculata</i>)	nurmikohokki (<i>Silene vulgaris</i>)
huopakeltano (<i>Pilosella officinarum</i>)	pukinparta (<i>Tragopogon pratensis</i>)

Edellä mainituilla kasveilla on siis sikäli merkitystä, että niiden esiintyminen paljastaa pitkäaikaista ihmistoiminnan vaikutusta (viljely, laidunnus, keskeäminen ym.). Ne ovat siinä mielessä "signaalilajeja", että niiden esiintymäpaikoilta myös merkittävimmät muinaisjäännökset ovat löydettävissä. Sen sijaan muinaista hyötykäyttöä osoittavia kasveja (nurmilaukka, sikoangervo) ei Rapolan alueelta enää löytynyt. Aikaisemmin niitä on ilmeisesti kasvanut - todistaahan vanha nurmilaukkalöytökin sitä. Pölkkyruohon tapaisia signaalilajeja tummatulikukkaa (*Verbascum nigrum*) ja ukontulikukkaa (*V. thapsus*) ei myöskään kesällä 1987 näkynyt alueella, vaikka niitä kasvaakin Sääksmäen seudulla. Mutta ainakin ukontulikukkaa on Esko Terävän kertoman mukaan kyllä kasvanut linnavuoren lounaisrinteessä. Itse linnahaudan rinteellä oli normaaleja valoa vaativia metsälajeja, kuten mm. ahomataraa, ahomansikkaa, metsämaarianheinää, aho-orvokkia ja nuokkuhelmikkää. Haudan pohjalla korostui rikkaruohoston osuus enemmän - nokkostakin esiintyi. Myös pähkinäpensaana (*Corylus avellana*) kasvaminen Rapolanharjun (myös Linnavuoren) lounaisrinteessä viittaa epäsuorasti vanhaan kulttuurivaikutukseen, koska ihmisen toiminta kuusetumista kurissa pitämällä on selvästi edesauttanut pähkinäpensaana menestystä kaikkialla vanhoilla kulttuurialueilla (Suominen 1985).

Kirjallisuutta:

- Erkamo, M. & Erkamo, V. 1986: Retulansaaren Kiettarankallion kasveista. - Talvikki 10: 68-72.
- Jalas, J. 1980: *Plantago lanceolata* L. - Heinäratamo. - Suuri Kasvikirja III: 598-599.
- Kukkonen, I. 1985: What is an archeophyte. - Iskos 5: 480-488.
- Lahtinen, P. 1958: Vanhan kulttuurin seuralaiskasvien esiintyminen Sääksmäen pitäjässä. - 45 s. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopiston Kasvitieteen laitos.
- Linkola, K. 1917: Vanhan kulttuurin seuralaiskasveja maamme ruderati- ja rikkaruohokasvistossa. - Terra 29: 125-152.
- Matikainen, T. & Riikonen, J. 1984: Kasviarkeologian teoriaa ja käytäntöä. - 43 s. + liitteet. - Proseminaarisesitelmä. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Nurmi, J. 1987: Suomen malvakasvit. - Lutukka 3: 67-75.
- Seppänen, K. & Rantanen, A. 1986: Nurmilaukka (*Allium oleraceum*) ja laukka-alkuiset paikannimet Päijät-Hämeessä (EH). - Lutukka 2: 50-52.

- Suominen, J. 1985: Varjeliko esihistoriallinen asutus luonnonkasveja? - Lutukka 1: 15-17.
- Suominen, J. & Hämet-Ahti, L. 1987: Väheneekö putkilokasviemme määrä etelästä pohjoiseen? - Lutukka 3: 17-20.
- Tampereen kasvitieteellinen yhdistys ry. 1985: Pirkanmaan uhanalaiset kasvit. - Julkaisu B 147. - 51 s. Tampereen seutukaavaliitto.

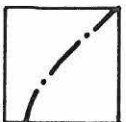
HISTORIALLISEN AJAN MAANKÄYTTÖ RAPOLAN ALUEELLA

peltoa

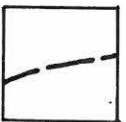

niittyä

jakokuntaraja

Kati Vuoristo lisännyt jakokuntien nimet, paikannimiä ja taloja ym. Eteläsuussa 1997

tie

kyliät (kesäaika -
1600-l.)
... kalliimaita?

VUORENTAKA

HUITTULA

RAPOLA

RITVALA

VANAJAVESI

TARTTILA

LAHINEN

LINNANEN

Veden taka

Sab

Ambola

Rautanselkä

Varsola

Liatila

Anjala

Toinen

Kya

Mukee

Sillanaka

Jutikkala

Soinberg

